

Ukrainian Historical Review /

Український історичний огляд

Issue 1 / Вип. 1 (2022) 149-161.

DOI: 10.47632/2786-717X-2022-1-149-161

УДК 930.85:[026:271.4-789.17(477.83-25)“17”]

ORCID ID 0000-0001-9252-225X

Ivan Almes

candidate of historical sciences

associate professor

Ukrainian Catholic university

ivanalmes@ucu.edu.ua

HISTORY OF READING AND ENLIGHTENMENT IDEAS IN THE BASILIAN MONASTERIES OF THE L'VIV EPARCHY IN THE SECOND HALF OF THE 18th CENTURY

The article explores the spreading of Enlightenment ideas within the Basilian monasteries of the Lviv eparchy in the second half of the 18th century. Based on inventory descriptions from the Lviv archives, the repertoire of Enlightenment books was revealed, which usually circulated in the largest monastic libraries of the Lviv eparchy. Research is undertaken within the religious history context, especially within the Catholic Enlightenment in Europe, that rationalized and deepened reforms of Trident. To protect the fundamental Christian dogmas, Catholicism reinterpreted them in a “new” language, more understandable for its time. Without any doubt, studying the library collections is appropriate for the mentioned research because books are the sources of particular ideas and beliefs. Research has found that Enlightenment books were rare in the Basilian monastery libraries of the Lviv eparchy until the 1770s. The article examines only the two largest monastery libraries of the Basilians in the Lviv eparchy – in Pidhirtsi and Lviv St. Onuphry. A collection of French books (the language of Enlightenment and international communication) was found in the Pidhirtsi monastery in the late 1760s – early 1770s. For example, samples of “Les Aventures de Télémaque” (1699) written by archbishop François Fénelon or “L'École du monde, ou Instruction d'un père à un fils” by French playwright and “journalist” Eustache le Noble. Lviv St. Onuphry monastery library in 1778 had a few Enlightenment books as well. Since Basilians studied philosophy, there was a great collection of philosophical books. For instance, there were samples of treatises written by such well-known philosophers as Christian Wolff, Friedrich Christian Baumeister, Ignatz von Metzburg. To sum up, it can be argued that Enlightenment books were not popular in the mentioned monastery libraries. During the research, no texts of Voltaire, Diderot, or Montesquieu were found. However, the obtained results reaffirmed that it is necessary to explore the issue of the Enlightenment ideas in the Basilian monasteries of early modern Ukraine in more depth.

Іван Альмес
кандидат історичних наук, доцент
Український католицький університет

ІСТОРІЯ ЧИТАННЯ ТА ІДЕЇ ПРОСВІТНИЦТВА У ВАСИЛІАНСЬКИХ МОНАСТИРЯХ ЛЬВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.*

Дослідження українського Просвітництва має чималу історіографію і представлене різними методологічними перспективами. В українському історіографічному дискурсі вивчення поширення просвітницьких ідей здебільшого контекстуалізується з модерної перспективи, тобто як поширення «прогресивних» ідей, що демонструється за допомогою аналізу творів тогочасних авторів чи студій істориків над шкільництвом та висновками про «поступ» освіти і т. д. В Україні XVIII ст. носіями таких «нових» міркувань зазвичай було духовенство, а саме церковна еліта (архимандрити, провінціали, консултори, настоятелі монастирів та архиєреї). Проте контекст релігійних середовищ під час таких студій враховується вкрай рідко. І це не здається чимось дивним, оскільки в такій методологічній перспективі Просвітництво – це насамперед розуміння релігії як «чужого», це сумнів в авторитетності і традиції, невіддільних для християнського вчення категоріях, інтерпретація яких під впливом нових ідей також змінилася¹.

Як показують студії у західній історіографії, перспективним виглядає також вивчення історії поширення просвітницьких ідей у контексті релігійної історії. У таких методологічних категоріях найчастіше працюють позаконфесійні чи взагалі нерелігійні історики, використовуючи для аналізу церковних і релігійних процесів та феноменів методи й підходи соціокультурних чи антропологічних студій. За цим підходом релігійна історія – це використання історичного підходу для аналізу релігійних процесів². Найяскравішим прикладом таких студій безпосередньо про Просвітництво стала концептуалізація поняття «католицьке Просвітництво», яке, на думку дослідників,

* Стаття є доповненою та виправленою версією тексту, опублікованого в: І. Альмес. *Від молитви до освіти: Історія читання ченців Львівської єпархії XVII–XVIII ст.* Львів 2022, с. 254–266.

¹ Детальніше про це писав: В. Склокін. Чи існувало українське Просвітництво? Кілька міркувань із приводу незавершеної історіографічної дискусії // *Київська академія* 12 (2014–2015) 146–159.

² V. Leppin. *Histoire de l'Église et histoire des religions // Religion ou confession: un bilan franco-allemand sur l'époque moderne (XVIe–XVIIIe siècles)* / ред. P. Büttgen, C. Duhamelle. Paris 2010, с. 57–58.

раціоналізувало та поглибило тридентські реформи. Наприклад, університет у бенедиктинському монастирі в Зальцбурзі (Австрія) – перша інституція латинської Європи, де з 1740-х рр. запровадили вивчення експериментальної фізики. Цей приклад засвідчує кардинальні зміни, які відбувалися в культурно-релігійному житті за участі церковних інституцій. Тобто католицизм для захисту основних християнських догм реінтерпретував їх «новою» мовою сенсів, зрозумілішою для того часу. Інший приклад таких змін – це модифікація ставлення до уявлень про чудо та святість у період папи Бенедикта XIV (Просперо Ламбертіні, 1740–1758), що в підсумку спричинило суттєве зменшення кількості канонізованих (святих)³. Зрештою, принципово інше розуміння святості подав ще Урбан VIII у 1588 р., який уважав, що «ранньомодерний святий» не обов'язково творить чуда, оскільки його праведне життя вже чудо⁴. Приклад позиції Бенедикта XIV демонструє, як саме спровоковані Просвітництвом заходи поглиблювали тридентські реформи. Зміна уявлення про святість у Католицькій Церкві мала вплив на тогочасний український казус, який стосувався Почаївського василіанського монастиря. Інша інтерпретація святості стала одним із чинників відмови в канонізації Йова (Желіза) у Почаївському монастирі в 1760-х рр.⁵

Якщо ж говорити безпосередньо про вплив ідей Просвітництва на функціонування монастирів, то один із його виявів – це перетворення чернечих осередків на освітні корпорації, заснування монахами публічних шкіл чи загалом академій для навчання також світських осіб. Наприклад, Віленський василіанський монастир наприкінці XVIII – на початку XIX ст. функціонував саме як освітня корпорація⁶. Відлуння Просвітництва простежується і в Речі Посполитій, найбільшій тогочасній католицькій державі. Його впливи насамперед віддзеркалилися у шкільництві, яке провадили ченці. Власне, на підставі вивчення історії освіти виділяють три періоди Просвітництва на річпосполитських теренах: 1740–1773 рр. – ранне, від перших реформованих шкіл піярів до ліквідації монастирів єзуїтів; 1773–1794 рр. – високе, діяльність Комісії національної освіти; 1795–1820 рр. – пізніє⁷.

³ U. L. Lehner. *The Catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement*. New York 2016, с. 5–7, 128, 154.

⁴ U. L. Lehner, William P. O'Brien. *Mysticism and Reform in Catholic Theology between 1600 and 1800 // The Oxford Handbook of Early Modern Theology, 1600–1800* / ред. U. L. Lehner, R. A. Muller, A. G. Roeber. New York [2016], с. 64–65.

⁵ І. Тилявський. *Літургійні напрямки Почаївського монастиря під час унії (1712–1831)*. Рим – Львів 1997, с. 26.

⁶ В. Ададуров. В імперському контексті (XIX століття) // *На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі*: кол. моногр., вид. 2-ге, випр. і доп. / за ред. А. Бумблаускаса, С. Кулявічюса, І. Сковіляса. Львів 2019, с. 207–234.

⁷ R. Butterwick. *Catholicism and Enlightenment in Poland-Lithuania // A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe* / ред. U. L. Lehner, M. Printy. Leiden – Boston Mass. 2010, с. 297, 310.

Радикальним вираженням поширення просвітницьких ідей стало масове закриття обителей у другій половині XVIII – на початку XIX ст., як у Європі загалом, так і в Київській митрополії зокрема. Хоча перші секуляризації церковних маєтностей відбувалися ще в середині XVII ст. (за постановами вестфальських угод 1648 р.), одну із перших відомих касат монастирів державними органами здійснено в Португалії, звідкіля у 1759 р. вигнано понад тисячу єзуїтів. Нерідко ліквідація ставала поворотним моментом у «забутті» історії, релігійно-культурних традицій певного чернечого осередку. Тому недарма рубіж XVIII–XIX ст. у католицькій Європі ще називають «кінцем монастирської книжкової культури»⁸.

Оскільки у статті спробую показати поширення просвітницьких ідей у василянських монастирях Львівської єпархії на підставі вивчення історії читання, то варто стисло представити принаймні деякі зміни в читацьких практиках епохи Просвітництва. Однією з тенденцій книжкової культури Речі Посполитої XVIII ст. стало поширення календарів, які були в ролі своєрідних «журналів» чи серійних видань і становили частину *modus vivendi* людини епохи Просвітництва. Серед практично-ужиткових текстів особливої популярності набули польськокомвні календарі, у яких містилися відомості з історії і політики, географії, природничих наук (астрономії, метеорології) тощо. Ці видання належали до наймасовіших у тогочасній Європі та виконували деякі функції, котрі пізніше перебрала преса. У них подавалася інформація у цікавій і доступній для широкого кола читачів формі⁹. Зрештою, календарі поширювалися незалежно від релігійних переконань чи конфесійної приналежності і стали бестселерами. Вони, наприклад, входили до топу читання євреїв тогочасних українських штетлів (містечок із більшістю населення юдейського віровизнання) Правобережної України. Очевидно, це були видання їдишем місцевих єврейських друкарень із певними особливостями у змісті¹⁰. Календарі не тільки набули слави, а й слугували одним із маркерів культури книжки часу Просвітництва. Тут одразу варто зазначити, що не стояли осторонь такого «календарного тренду» й василянські монастирі Львівської єпархії. У 1750–1760-х рр. до деяких василянських монастирів часто купували саме календарі польською мовою. Хоч вони й не були найпоширенішою друкованою продукцією в обителях. Зокрема, примірники «Політичного календаря («*Kalendarza politycznego*») різних років зберігалися і в замож-

⁸ Детальніше див.: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, т. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego* / ред. М. Derwich. Wrocław 2014; J. Garrett. *Aufhebung im doppelten Wortsinn: The Fate of Monastic Libraries in Central Europe, 1780–1810* // *Verbum Analecta Neolatina* 2 (1999) 16.

⁹ J. Getka. *Polskojęzyczne druki bazylikańskie (XVIII wiek)*. Warszawa 2013, с. 185, 190.

¹⁰ Й. Петровський-Штерн. *Штетл: золота доба єврейського містечка* / пер. з англ. Я. Стріха. Київ 2019, с. 323–325.

ніших, й у невеликих бідних унійних монастирях: Угорницькому 1766 р.¹¹, Львівському Святоонофріївському 1769 р.¹² чи Крехівському 1770-х рр.¹³

Вплив ідей Просвітництва простежується і на культуру книжки у василіанських чернечих осередках. Деякі видавничі проекти Почаївського монастиря 1760–1790-х рр. цілком надаються для розгляду в контексті «василіанського Просвітництва». Саме в ньому можна по-іншому інтерпретувати і зрозуміти друк «Політики свіцкої» (1770) чи «Книжици для господарства» (1778) та справжній бум кириличних (і частково польськомовних) видань 1770–1790-х рр., призначених для «парафіяльної цивілізації»¹⁴ (вони зберігалися і в обителях Львівської єпархії). Видавничий бум у 1760–1800-х рр. простежується й у Віленській василіанській друкарні. За деякими підрахунками, за цей час різними накладами там вийшли 172 книжки. Зрозуміло, що переважно випускали продукцію релігійного змісту, проте все частіше з'являлися видання «нерелігійної» тематики. Наприклад, такі як «Лексикон географічний» (1766) василіянина Іларіона (Карпінського), «Коротка історія Східних Індій» (1776) Тадеуша Подлецького, «Домашнє господарство» (1791) Яна Германа, поезії Миколая Б'ялковського, драми Міхала Томашевського тощо¹⁵. Аналіз почаївських і віленських друків у контексті поширення нових ідей дозволило б дослідити в перспективі питання «василіанського Просвітництва».

До кінця 1770-х рр. у василіанських монастирських книгозбірнях Львівської єпархії, хоч і вкрай рідко, проте все ж трапляються видання, які можна віднести до категорії творів епохи Просвітництва. Спробую з'ясувати, наскільки на основі вивчення складу бібліотек кількох чернечих осередків 1760–1770-х рр. простежується поширення просвітницьких ідей серед монахів. Не підлягає сумніву, що вивчення колекцій надається для такого аналізу, адже книжки – це джерело розповсюдження певних уявлень і переконань. Дослідники, розглядаючи поширення ідей Просвітництва в монастирях у Люцерні (Швейцарія), Айхштеті (Німеччина) і Клостернойбурзі (Австрія), застосовували формальний

¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУЛ), ф. 201, оп. 46, спр. 613 (1917), арк. 502–502 зв.

¹² Там само, ф. 684, оп. 1, спр. 2186, арк. 17 зв. – 23.

¹³ Там само, спр. 2029, арк. 58–65 зв.

¹⁴ М. Возняк. Український «savoir vivre» з 1770 р. // *Україна: Науковий трьохмісячник українознавства*, кн. 3 (1914) 33–55; Д. Гринчишин. Політика свецкая – унікальна Почаївська пам'ятка кінця XVIII століття // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, т. 246. Львів 2003, 246–263.

¹⁵ І. Альмес. Друкарня // *На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі*, с. 304, 308.

підхід – брали до уваги лише видання, опубліковані після 1750 р.¹⁶ Таку методку використовували і для аналізу приватних бібліотек¹⁷.

Проаналізую репертуар книг із просвітницькими мотивами на прикладі бібліотек двох обителів – Підгорецької та Львівської Святоонофріївської. На відміну від інших василіянських осередків єпархії, у Підгірцях наприкінці 1760-х – на початку 1770-х рр. зберігалася окрема колекція видань мовою міжнародного спілкування епохи Просвітництва – французькою¹⁸. Тому навіть за цією формальною ознакою тамтешні книжки одразу привертають увагу, коли йдеться про вивчення впливів нових ідей. Достеменно не відомо, як ці екземпляри потрапили до монастиря. Оскільки їх записано в реєстр книг із численними помилками, то однозначно ніхто з насельників обителі, принаймні коли укладали бібліотечний опис, не мав достатніх компетенцій для читання франкомовної продукції. Стисло охарактеризую ці рідкісні для василіянських монастирських колекцій видання, зафіксовані у дев'яти позиціях, два з яких – латинсько-німецько-французький і латинсько-французький словники, ще дві книжки – богословського змісту. Це означає, що лише п'ять примірників можна зарахувати власне до читива із просвітницькими мотивами.

Перше із зафіксованих франкомовних видань належить до категорії «легкого читання» – це роман «Пригоди Телемака» («*Les Aventures de Télémaque*», 1699) французького архієпископа й теолога Франсуа Фенелона (1651–1715), бестселер ранньомодерного часу. Твір, наприклад, надихнув Моцарта на написання однієї з опер, а американських дизайнерів – на облаштування інтер'єрів у маєтку президента Ендрю Джексона. Своєю чергою інспірацією для Фенелона стала четверта книжка «Одісеї» Гомера. Роман призначався для вихованця Фенелона – герцога Бургундського й онука Людовика XIV. Оскільки в тексті висміювався французький монарх, перше видання 1699 р. навіть було анонімним. Твір ще у XVIII ст. перевидавали, зокрема виходили переклади різними мовами. Польською він побачив світ у 1726 та 1750 рр. і належав до найпопулярнішої просвітницької лектури пізньої Речі Посполитої¹⁹. Проте в Підгірцях зберігалася саме франкомовне видання, але яке

¹⁶ *Die Aufklärung in den deutschsprachigen katholischen Ländern 1750–1800: Kulturelle Ausgleichsprozesse im Spiegel von Bibliotheken in Luzern, Eichstätt und Klosterneuburg* / ред. D. Breuer. Paderborn – München – Wien – Schöningh 2001.

¹⁷ V. Seirinidou. The Enlightenment within Enlightenment. Balkan Scholarly Production and Communication in the Habsburg Empire as Seen Through an Early Nineteenth-Century Private Library Catalogue // *Encounters in the Europe's Southwest. The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries* / ред. H. Heppner, E. Posch. Bochum 2012, с. 175–189.

¹⁸ ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2627, арк. 28.

¹⁹ C. Schmitt-Maaß, S. Stockhorst, D. Ahn. Introduction: Early Modernism, Catholicism, and the Role of the Subject-Fénelon as a Representative of the Age Enlightenment // *Fénelon in the Enlightenment: Traditions, Adaptations, and Variations* / ред. Ch. Schmitt-Maaß, S. Stockhorst, D. Ahn. Amsterdam – New York 2014, с. 13–24.

саме – достеменно не відомо. Примірник виявити не вдалося, отож без інформації про помітки в ньому немає змоги підтвердити використання книжки насельниками в 1760–1770-х рр.

Другий франкомовний екземпляр у монастирі – не настільки популярний на той час, проте не менш рідкісний для василіан твір, записаний в інвентарі без указівки автора як «L'École Du Monde ou Instruction»²⁰. Ідеться про «Школу світу, чи повчання батька до сина» («L'École du monde, ou Instruction d'un père à un fils») французького драматурга й «журналіста» Есташа Ле Нобля (1643–1711). Пригодницьке життя Есташа Ле Нобля – від генерального прокурора Меца в Лотарингії до ув'язненого за непристойну поведінку – не завадило йому писати невеликі розповіді на актуальні суспільні теми. Упродовж 1694–1696 рр. Ле Нобль створив 24 «діалоги», тобто щомісяця по одному, у формі настанов батька сину про те, як потрібно жити. Їх об'єднали й видали разом уперше в 1700 р. як книжку під згаданою назвою. Автор писав також романи й повісті, проте «Школу світу» відносять до «журналістського» жанру²¹.

Третє видання з колекції французьких творів для «легкого читання» у Підгірцях – це знову твір суспільно-політичного змісту «журналістського» типу Жана-Поля де Сердана (XVII ст.), іще менш знаного автора, ніж два щойно згадані. У 1670–1680-х рр. він написав декілька політичних полемічних памфлетів. У василіанському монастирі мали Серданову книжку «Європа рабська, допоки Англія не розірве її ланцюги» («L'Europe esclave si l'Angleterre ne rompre ses fers»), у якій критикується абсолютизм французького монарха Людовика XIV. Це був один із текстів «агітаційних» коаліційних сил проти «короля-сонця», коли той розпочав війну з Британією у 1672 р., як можна зрозуміти з назви – із пробританськими настроями та симпатіями²². Невідомо, як саме цей екземпляр опинився у Підгорецькому монастирі.

Останнє видання з колекції французьких книжок Підгорецької обителі, яке здається іще дивнішим, аніж памфлет проти Людовика XIV, – це лист-відповідь першого католицького пекінського єпископа до мадам де Ліонн, опублікований у 1699 р. під заголовком «Лист до мадам де Ліонн про наклеп єзуїтів проти єпископа де Розалі» («Lettre à Madame de Lionne, sur le libelle des Jésuites, contre M. l'évêque de Rosalie»). У ньому францисканський італійський місіонер Бернардіно делла К'еза (1644–1721) підтримує згадану даму в полеміці проти єзуїтів у Китаї. Дискусія розгорілася в останній чверті XVII ст.,

²⁰ ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2627, арк. 28.

²¹ J.-P. Collinet, P. Hourcade, F. Moureau. Eustache Le Noble // *Dictionnaire des Journalistes, 1600–1789*, т. 2 / ред. J. Sgard. Oxford 1999, с. 625–628.

²² K. Malettke. Europabewusstsein und europäische Friedenspläne im 17. und 18. Jahrhundert // *Francia: Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, ч. 21/2: *Frühe Neuzeit – Revolution – Empire, 1500–1815*. Sigmaringen 1994, с. 77.

а вістря закидів було спрямованим проти характеру місіонерської діяльності Товариства Ісуса: вони, мовляв, спрощують християнські істини, котрі проповідують, уникають тлумачення догматичних учень про Євхаристію, страждання Христа²³. Лист пекінського єпископа делла К'ези – одна з реплік у цій ширшій дискусії.

На завершення характеристики підгорецьких книг просвітницького змісту варто згадати і про перший підручник чи географічний словник Речі Посполитої. В 1766 р. у віленській василіянській друкарні побачила світ книжка «Географічний лексикон» («Lexykon geograficzny») Іларіона (Карпінського ЧСВВ, † 1765). У монастирському інвентарі її записано так: «Lexykon Geograficzny Auth. Hilariona Karpinskiego OSBM in 4to»²⁴. Книжку видано вже посмертно стараннями брата автора – також василіянина Гераклія (Карпінського). У словнику Іларіон, алюмн папського Грецького колегіуму та професор теології у Віленській Святотроїцькій обителі, основну увагу зосередив на річпосполитській топоніміці, проте чимало інформації подав і про географічні назви європейських та азійських країв. Наприклад, в описах міст Речі Посполитої Карпінський перелічив найважливіші споруди, зокрема культові, і намагався коротко поінформувати про місцеві церковні справи. У титулі видання Іларіон вказав, звідки брав відомості: «З різних авторів зібрані, перекладені й написані». Тож ідеться про здебільшого компілятивний твір. Цю працю зазвичай розглядають у контексті польського Просвітництва та діяльності Едукаційної комісії²⁵. Проте не зайве наголосити, що це один із прикладів саме василіянського Просвітництва як одного із варіантів уже згаданих релігійних Просвітництв.

Інший приклад поширення творів із просвітницьким змістом у монастирському середовищі Львівської єпархії проаналізую за допомогою зібрання Львівського Святоонофріївського осередку 1778 р. Тут привертає увагу колекція філософських текстів, які, найшвидше, наприкінці 1770-х рр. використовували під час чернечих студій. У Львівському Святоюрському монастирі на 1773 р. переважала схоластична філософська література, що відповідала характеру тамтешнього навчання. Натомість у Святоонофріївській обителі зберігалося два томи якогось із латинськомовних видань «Compendium elementorum matheseos universæ» Христіана Вольфа, яскравого представника епохи Просвітництва²⁶. Один із підходів німецького філософа полягав у на-

²³ G. Bertuccioli, Della Chiesa, Bernardino // *Dizionario Biografico degli Italiani* 36 (1988) (http://www.treccani.it/enciclopedia/bernardino-della-chiesa_%28Dizionario-Biografico%29/).

²⁴ ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2627, арк. 25.

²⁵ S. Herbst, Karpiński Hilarion // *Polski słownik biograficzny*, т. 12: *Kapostas Andrzej – Klobassa Zręcki Karol*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1966–1967, с. 110.

²⁶ ЦДІАЛ України, ф. 684, оп. 1, спр. 2186, арк. 52.

маганні математично обґрунтувати богословські категорії, що й віддзеркалено в цих двох томах²⁷.

У монастирській книгозбірні був також латинськомовний трактат «Настанови з раціональної філософії» («*Institutiones philosophiae rationalis*») Вольфового учня, не менш знаного професора Віттенберзького університету Фрідріха Христіана Баумайстера (1708–1785) із поясненням поглядів учителя. У 1753 р. учень Баумайстера киево-могилянський префект Давид Нащинський запровадив в Академії вивчення філософії за його підручником. Саме трактати Ляйбніца, Вольфа і, меншою мірою, Баумайстера спричинили присутні зміни у вивченні відповідного курсу – замість єзуїтських схоластичного аристотелізму й ораторства з'явилася власне «шкільна» філософія²⁸. Для посилення математики міг знадобитися твір «Математичні настанови» («*Institutiones mathematicae*») Георга Ігнаца фон Мецбурга (1735–1798), який мала львівська обитель. Його видано в семи томах, проте скільки саме з них було у книгозбірні монастиря, з'ясувати не вдалося. Мецбург, австрійський єзуїтський математик і картограф, працюючи у Віденському університеті, дістав замовлення зробити карту Східної Галичини, яке успішно виконав²⁹. Проте слідів мапи в чернечому осередку виявити не вдалося.

Інший цікавий приклад – зберігання у Святоонофріївській бібліотеці видання британської суспільно-політичної думки «Бібліотека політична» («*Bibliotheca Politica*») Джеймса Тирела (1642–1718). Це один із небагатьох англійських примірників у досліджуваних монастирях. Автор твору відомий як політичний мислитель, депутат британського парламенту, один із тих, хто розробляв політичну доктрину партії наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Власне, «Бібліотека...» – це громіздкий компендіум конституційної теорії вігів³⁰. Саме в будинку свого доброго друга Тирела філософ Джон Лок, автор теорії суспільного договору, писав твір «Два трактати про правління», що став одним із основоположних текстів політичного лібералізму. Пригадаймо, що роботи Лока мали значний вплив на появу ідей Просвітництва.

Хоч у Львівській обителі й не було такої колекції книжок французькою, як у Підгірцях, проте все-таки зберігалось декілька вартих уваги примірників.

²⁷ U. Goldenbaum. Leibniz, Wolff, and Early Modern Theology // *The Oxford Handbook of Early Modern Theology, 1600–1800*, с. 550–563.

²⁸ В. Козловський. Рецепція європейського досвіду викладання філософських дисциплін у Києво-Могилянській академії другої половини XVIII століття // *Шлях у чотири століття. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Ad fontes – До джерел» до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії (12–14 жовтня 2015 року)*. Київ 2016, с. 102–116.

²⁹ *The History of Cartography*, т. 4: *Cartography in the European Enlightenment* / ред. М. Н. Edney, М. Sponberg Pedley. Chicago 2020, с. 151.

³⁰ *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought* / ред. М. Goldie, R. Wokler. Cambridge 2006, с. 781.

Один із них – поховальний панегірик цікавого змісту й авторства. Ідеться про переклад з італійської на французьку книжки «Промова на спомин покійного принца Євгена Савойського» («Oraison funèbre du prince Eugène de Savoie») кардинала Доменіко Сільвіо Пассіонея (1682–1761). Доволі об’ємний панегірик на честь одного із кращих тогочасних європейських полководців Євгена Савойського (1663–1736) здається щонайменше розважальною лектурою для ченців. Проте показовою є особа автора, який відзначався ліберальністю, прихильністю до Монтеск’є тощо, тобто був представником католицького Просвітництва³¹.

Насамкінець варто зазначити, що у Львівській Святооунфріївській обителі також був екземпляр «Політики свічкої» (1770)³², який потрапив сюди після смерті її насельника еромонаха Йосафата (Лозинського). Згадана книжка – це poradnik «доброго тону» для молоді, написаний тогочасною українською мовою. Наприклад, у другій главі розглянуто тему «О способі захованя ся при столі», а в четвертій – «Як приналежить з людьми обходитися»³³.

Зовнішній аналіз видань із просвітницькими мотивами в монастирських книгозбірнях Львівської єпархії на підставі вивчення інвентарних чи візитаційних описів показує, що такого читива до кінця 1770-х рр. було небагато, навіть якщо врахувати, що тут представлено невелику вибірку. Не вдалося виявити і творів Вольтера, Дідро, Монтеск’є чи інших класичних авторів епохи. Проте з іншого боку, здобуті результати щонайменше засвідчують, що студії книжкової культури в монастирях можна проводити й під кутом зору поширення ідей Просвітництва. Формальний критерій – час видання після 1750 р. – підштовхує до думки, що більше книжок просвітницького змісту в обителях мало з’явитися у 1780-х рр. – на початку ХІХ ст. Проте їхній аналіз і міркування про поширення нових ідей серед насельників у той час – це завдання для подальших студій.

³¹ S. Nanni. *Passionei, Domenico Silvio // Dizionario Biografico degli Italiani* 81 (2014) ([http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-silvio-passionei_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-silvio-passionei_(Dizionario-Biografico))).

³² ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2186, арк. 58 зв.

³³ Я. Ісаєвич. Василіянські друкарні: Унів і Почаїв // *На службі Кліо: збірник наукових праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності*. Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів 2000, с. 465.

References

- Adadurov Vadym. V impers'komu konteksti (XIX stolittia) // *Na perekhresti kultur: Monastyr i khram Presviatoi Triitsi u Vilniusi: Kolektyvna monohrafiia*, vyd. 2-he, vyp. i dop. / red. Alfredas Bumblauskas, Salvius Kuliavichius, Ihor Skochylias. Lviv 2019, s. 207–234. [In Ukrainian.]
- Almes Ivan. Drukarnia // *Na perekhresti kultur: Monastyr i khram Presviatoi Triitsi u Vilniusi: Kolektyvna monohrafiia*, vyd. 2-he, vyp. i dop. / red. Alfredas Bumblauskas, Salvius Kuliavichius, Ihor Skochylias. Lviv 2019, s. 301–308. [In Ukrainian.]
- Almes Ivan. *Vid molytvy do osvity: Istoriiia chytannia chentsiv Lvivskoi yeparkhii XVII–XVIII st.* Lviv 2021. [In Ukrainian.]
- Bertuccioli Giuliano. Della Chiesa, Bernardino // *Dizionario Biografico degli Italiani* 36 (1988) (http://www.treccani.it/enciclopedia/bernardino-della-chiesa_%28Dizionario-Biografico%29/). [In Italian.]
- Butterwick Richard. Catholicism and Enlightenment in Poland-Lithuania // *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe* / ed. by Ulrich L. Lehner, Michael Printy. Leiden – Boston Mass. 2010, p. 297–358. [In English.]
- Collinet Jean-Pierre, Hourcade Philippe, Moureau François. Eustache Le Noble // *Dictionnaire des Journalistes, 1600–1789*, vol. 2 / éd. Jean Sgard. Oxford 1999, p. 625–628. [In French.]
- Die Aufklärung in den deutschsprachigen katholischen Ländern 1750–1800: Kulturelle Ausgleichsprozesse im Spiegel von Bibliotheken in Luzern, Eichstätt und Klosterneuburg* / bearbeitet von Dieter Breuer. Paderborn – München – Wien – Schöningh 2001. [In German.]
- Garrett Jeffrey. Aufhebung im doppelten Wortsinn: The Fate of Monastic Libraries in Central Europe, 1780–1810 // *Verbum Analecta Neolatina* 2 (1999) 15–27. [In German.]
- Getka Joanna. *Polskojęzyczne druki bazylikańskie (XVIII wiek)*. Warszawa 2013. [In Polish.]
- Goldenbaum Ursula. Leibniz, Wolff, and Early Modern Theology // *The Oxford Handbook of Early Modern Theology, 1600–1800* / ed. by Ulrich L. Lehner, Richard A. Muller, Anthony G. Roeber. New York [2016], p. 550–563.
- Herbst Stanisław. Karpiński Hilarion // *Polski słownik biograficzny*, t. 12: *Kapostas Andrzej – Klobassa Zręcki Karol*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1966–1967, s. 110. [In Polish.]
- Hrynchyshyn Dmytro. Polytyka svetskaia – unikal'na Pochaivska pamiatka kintsia XVIII stolittia // *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka* 246 (2003) 246–263. [In Ukrainian.]
- Isaievych Yaroslav. Vasyliianski drukarni: Univ i Pochaiv // *Na sluzhbi Klio: zbirnyk naukovykh prats na poshanu Liubomyra Vynara z nahody 50-littia yoho naukovoii diialnosti*. Niu-York – Toronto – Paryzh – Lviv 2000, s. 460–468. [In Ukrainian.]

- Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego* / red. Marek Derwich. Wrocław 2014. [In Polish.]
- Kozlovs'kyi Viktor. Retsepsiia yevropeiskoho dosvidu vykladannia filosofskykh dystsyplin u Kyievo-Mohylianskiy akademii druhoi polovyny XVIII stolittia // *Shliakh u chotyry stolittia. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ad fontes – Do dzherel» do 400-yi richnytsi zasnovannia Kyievo-Mohylianskoï akademii (12–14 zhovtnia 2015 roku)*. Kyiv 2016, s. 102–116. [In Ukrainian.]
- Lehner Ulrich L. *The Catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement*. New York 2016.
- Lehner Ulrich L., O'Brien William P. *Mysticism and Reform in Catholic Theology between 1600 and 1800* // *The Oxford Handbook of Early Modern Theology, 1600–1800* / ed. Ulrich L. Lehner, Richard A. Muller, Anthony G. Roeber. New York [2016], p. 64–74.
- Leppin Volker. *Histoire de l'Église et histoire des religions // Religion ou confession: un bilan franco-allemand sur l'époque moderne (XVIe–XVIIIe siècles)* / éd. Philippe Büttgen, Christophe Duhamelle. Paris 2010, p. 57–72. [In French.]
- Maletke Klaus. *Europabewusstsein und europäische Friedenspläne im 17. und 18. Jahrhundert* // *Francia: Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, Bd. 21/2: *Frühe Neuzeit – Revolution – Empire, 1500–1815*. Sigmaringen 1994, s. 63–93. [In German.]
- Nanni Stefania. *Passionei, Domenico Silvio* // *Dizionario Biografico degli Italiani* 81 (2014) ([http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-silvio-passionei_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-silvio-passionei_(Dizionario-Biografico))). [In Italian.]
- Petrovskiy-Shtern Yokhanan. *Shtetl: zolota doba yevreiskoho mistechka* / per. z anhl. Yaroslavy Strikhy. Kyiv 2019. [In Ukrainian.]
- Schmitt-Maaß Christoph, Stockhorst Stefanie, Ahn Doohwan. *Introduction: Early Modernism, Catholicism and the Role of the Subject-Fénelon as a Representative of the Age Enlightenment* // *Fénelon in the Enlightenment: Traditions, Adaptations, and Variations* / ed. Christoph Schmitt-Maaß, Stefanie Stockhorst, Doohwan Ahn. Amsterdam – New York 2014, p. 13–24.
- Seirinidou Vaso. *The Enlightenment within Enlightenment. Balkan Scholarly Production and Communication in the Habsburg Empire as Seen Through an Early Nineteenth-Century Private Library Catalogue* // *Encounters in the Europe's Southwest. The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries* / ed. Harald Heppner, Eva Posch. Bochum 2012, p. 175–189.
- Sklokin Volodymyr. *Chy isnuvalo ukrainske Prosvitnytstvo? Kil'ka mirkuvan' iz pryvodu nezavershenoi istoriohrafichnoi dyskusii* // *Kyivska akademiia* 12 (2014–2015) 146–159. [In Ukrainian.]
- The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought* / ed. Matthew Goldie, Robert Wokler. Cambridge 2006.

The History of Cartography, vol. 4: *Cartography in the European Enlightenment* / ed. Matthew H. Edney, Mary Sponberg Pedley. Chicago 2020.

Tyliavskiy Ivan. *Liturhiyni napriamky Pochaiivskoho monastyria pid chas unii (1712–1831)*. Rym – L'viv 1997. [In Ukrainian.]

Vozniak Mykhaylo. Ukrain's'kyi «savoir vivre» z 1770 r. // *Ukraina: Naukovyi tr'okhmisiachnyk ukrainoznavstva* 3 (1914) 33–55. [In Ukrainian.]

Статтю присвячено проблемі розповсюдження просвітницьких ідей у василіянських монастирях Львівської єпархії другої половини XVIII ст. На підставі інвентарних описів із львівських архівів з'ясовано репертуар книг із просвітницькими мотивами, які зазвичай циркулювали в найбільших монастирських бібліотеках Львівського владицтва. Таке дослідження здійснено в контексті вивчення релігійної історії, зокрема у порівнянні з католицьким Просвітництвом у Європі, яке раціоналізувало та поглибило тридентські реформи. Тобто католицизм для захисту основних християнських догм реінтерпретував їх «новою» мовою, зрозумілішою для свого часу. Не підлягає сумніву, що вивчення книжкових колекцій надається для такого аналізу, адже книжки – це джерело поширення певних уявлень і переконань. Встановлено, що до кінця 1770-х рр. у василіянських монастирських книгозбірнях Львівської єпархії, хоч і вкрай рідко, проте все ж трапляються видання, які можна віднести до категорії творів епохи Просвітництва. Зокрема, такий аналіз здійснено на прикладі одних із найбільших тогочасних книжкових зібрань василіян Львівської єпархії – Підгорецької та Львівської Святооунфріївської. У Підгірцях наприкінці 1760-х – на початку 1770-х рр. зберігалася окрема читацька колекція мовою міжкультурного обміну епохи Просвітництва – французькою. Наприклад, твір «Пригоди Телемака» («Les Aventures de Télémaque», 1699) архієпископа Франсуа Фенелона або «Школа світу, чи повчання батька до сина» («L'École du monde, ou Instruction d'un père à un fils») французького драматурга й «журналіста» Есташа Ле Нобля. Натомість у львівському Святооунфріївському осередку 1778 р. привертає увагу збірка філософських текстів, які, найшвидше, наприкінці 1770-х рр. використовувалися під час чернечих студій – твори Христіана Вольфа, Фрідріха Христіана Баумайстера, Георга Ігнаца фон Мецбурга та ін. Зовнішній аналіз видань із просвітницькими мотивами в монастирських книгозбірнях Львівської єпархії показує, що такої лектури до кінця 1770-х рр. було небагато, навіть якщо врахувати, що тут представлено невелику вибірку. Не вдалося виявити творів Вольтера, Дідро, Монтеск'є чи інших класичних авторів епохи. Проте з іншого боку, здобуті результати щонайменше засвідчують, що студії книжкової культури в монастирях можна проводити й під кутом зору поширення ідей Просвітництва.

Ключові слова: василіяни, монастир, єпархія, бібліотека, Просвітництво, книжкова культура.